НАША БАТЬКІВЩИНА

О Р Ґ А Н

УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧЕ-ТУРИСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА „ПЛАЙ"
У ЛЬВОВІ

12. Ч. ГРУДЕНЬ 1937 1. РІК

Іван Шендрик

Архіви і краєзнавство

(Популярний нарис).

Скільки разів проходимо повз будинки, на яких кидається нам увічі таблиця: „Архів Старих Актів", або „Державний Архів", чи якийсь інший архів. Проходимо, не вдумуючися у значення тих слів, що їх читаємо. Мало хто здає собі справу з того, що він читає на таблиці, а ще свідчить відповідна таблиця. Звідки ж, одначе, беруться ці архіви?

Коли музеї в нас ще трохи відвідують громадяни, то до архіву абсолютно нікого не тягне подивитись, що він у собі має. Прийнилося загально, що в архіві лежать різні старі шпарґали, нікому непотрібні папери, а як і пощо вони там лежать, над цим ніхто також не задумується.

Різні бувають архіви й далеко їх більше, як загал думає, бо не все з вулиці можна побачити, що в будинку міститься архів, не все про це свідчить відповідна таблиця. Звідки ж, одначе, беруться ці архіви?

Такий на світі витворився з конечности порядок, що кожна з важніших ваших чинностей зафіксовується на папері. Ледви навіть встигли ви народитися, як уже появляється цидулка-метрика, де стверджується цей новий факт у світі. Про цей факт повинні памятати священик, консисторія, статистичне бюро, поліція, поборовий уряд і багато інших у залежності від причин, повязаних не лише з вашою особою, а й вашими батьками. Вступаєте ви до шкіл, за вами вже летить ціла хмара цидул; ваше імя появляється в поданні ваших батьків, в резолюціях шкільної влади, у списках прийнятих, кожноденно фіґуруєте у списках учнів, у свідоцтвах, де виписуються ваші успіхи, посвідках оплат за науку, звільненнях від неї, іспитів, перенесеннях із кляси до кляси, в посвідках ідентичности особи й т. п. Так, продовж яких двадцяти літ, від захоронки до закінчення вищої освіти. Пізніше йде військо, одружіння, ряд посад, податки, судові процеси, найрізнородніші цивільні чинності й т. п., — ніщо з цих фактів не залишається незафіксованим. Поруч із вами виростає ваш двійник, важчий і більший від вас, — „паперова людина". Кожний із десятків міліонів ваших земляків має подібних вашому велетневі „паперових громадян".

А додати сюди ще й те, що є уряди які пильнують не лише вас, а й вашого маєтку, ваших підприємств, як ще й те, що є уряди, що пильнують не лише вас і вашого маєтку, а й реґуляцію різних завдань, звязаних із вами у просторі й русі, як, наприклад, залізниці й ін.; а возьміть різні т. зв. приватні підприємства — банки, контори, кіна, театри, асекураційні т-ва, каси ощадности, убезпечення, бюра й т. д.,

яких годі перечислити й до яких ви можете мати якусь причасність, то й там ваше імя можна найти.

Та не лише ваше особисте життя підається такому порядкові. Життя кожної установи: громади, товариства, партії, орґанізації всіх виглядів і призначень, парохії, епархії, школи, пошти, фабрики, видавництва й різних-прерізних підприємств та установ, їм же, здається, ність числа, починається й кінчається, оставляючи по собі на вічні часи незатертий слід у своїх і чужих архівах.

Коли якась справа вигасає, за всіми міркуваннями дістане своє закінчення в якійсь управі чи установі так, що до неї вже не передбачується повороту, тоді вона представлена лише грудою паперу, стає великим тягарем для установи. Тоді уряд чи установа над такою справою пише нумер з тематикою „ад акта", ставить над нею останню крапку й вона переходить на вічний відпочинок „до архіву".

На вічний відпочинок — так, але не на смерть (хиба постигне її непередбачена, насильна смерть). Архів не домовина; в архіві також бє джерелом життя, як і деінде. Саме завдання архіву воскрешати завмерле життя, виводити його з небуття на яву. Архіви та їх робітники, чи то урядники, чи сторонні люди, узброєні знанням, снують нитки історії і тчуть із них чудові, як перли, килими.

Як уже ми бачили, життя поодинокої людини, громади, урядів, усяких установ, дальше — більше людських згрупувань, областей, колоній, вкінці, цілої держави зафіксоване на паперах, які загально можна назвати документами. Коли зібрати всі ті документи, що торкаються якоїсь поодинокої людини, всі до одного, то з них можна відтворити цю людину, хоч би її вже й кості давно погнили, її життя, її діла, її значення, бо все те, як у зеркалі відбилося в документах. Подібно ж можна відтворити життя громад, установ і т. д.

Але, щоби історик не втонув у цьому морі паперів, архіви від цього відповідно забезпечуються. Архіварі впорядковують їх; за якоюсь системою, за якимось добре обдуманим пляном і реґуляміном, сконцентровують старі акти різних установ в одному місці, а де такої централізації не провадиться, то обєднують їх в одному заряді.

Тільки впорядкований архів має ту властивість, що з нього легко можна користати. Архівари також консервують архівні матеріяли, щоби зберегти їх від смерти, пильнують їх цілости й порядку. Бо, котра нація затрачує свої архіви, затрачує і свою історію. Від повноти архівного матеріялу залежать історичні над ним досліди, сама історія. А в чиїх руках найдуться ваші архіви, той буде писати вам вашу історію так, „як йому схочеться".

Архіви бувають державні, приватні й навіть особисті, якщо хтось збирає відповідні матеріяли та їх упорядковує.

II.

З попереднього видно, яку величезну ролю відограють архіви в житті, навіть в існуванні нації, якою кольосальною цінністю являються для нації, яке безмірно велике їх значення.

Уже з самого вияснення змісту характеру архівної установи читач-краєзнавець вбачає велике поле попису для себе. Ясно стає, що все, що торкається спеціяльно структури його краю, його культури, він найде в архіві.

Але загляньмо на хвилину ще до якогонебудь, бодай уявленого, архіву й дещо побіжно огляньмо його. Тоді ми побачимо, як нам треба підготовитися, щоби користати з добродійства архівів.

Коли ви заглядаєте до найдавніших актів, що спочивають на вигідних архівних полицях, і станете їм приглядатися, то навіть їх зовнішній вигляд викличе у вас побожне зацікавлення, подібне до того, яке діставали би від розглядання святощів. Ось акт, писаний власною рукою такого-то українського князя. Многі сотні літ проминули від часу, як йому принесли сильний, добре вироблений, білий аркуш, із великим коштом спроваджений із Перґаму, каламар і застругане з очерету перо; не хочеться вірити, що до цього аркуша доторкали його давно ізтлілі руки, що стільки літ пройшло від того часу. Це здивування переходить у побожність, персоніфікується в перґамені особа автора письма й ви переживаєте враження, яке вас і надальше не покидає, що маєте до діла із святими мощами.

Оздоблена ґрафікою титульна картка волинської церковної метрики з 1771. року. Картка — писана кирилицею.

Одначе, реально розглядаючи речі, завважуєте, що ви майже не можете відчитати написаного, і в цьому вся біда. Якщо б удалося вам прослідити характер письма, століття за століттям, аж до наших часів, то завважили б, що коли б ви й уміли відчитати найдавніше письмо, то десь за пару століть всеж би натрапили на труднощі, таке воно стало відмінне. Знову ж, коли б стали зіставляти й порівнювати письмо в залежності від територій, на яких воно мало своє застосування, то й у цьому разі завважили б різницю в його характері.

Могло би вас дивувати й те, чому одні акти писані на перґамені, інші на папері, а могли б натрапити на акт, писаний на папірусі або навіть на корі. Здивували б вас причеплені до перґамену воскові бомби завбільшки доброго пястука, оздобна орнаментація.

Отже, щоби відчитувати найстарші документи, в якій би мові вони не були писані, у своїй чи чужій, треба передше зазнайомитися з одною помічною історичною наукою, що називається п а л є о ґ р а ф і є ю. Це наука про старе письмо, історію старого письма, способи його відчитування, і про матеріял, яким і на якому воно виконувалося. Крім засвоєння засад палєоґрафії, що їх найдете в відповідних підручниках, конче потрібні вправи у відчитуванні старого письма, для

чого треба покористати з т. зв. палєоґрафічних атлясів, систематично уложених збірок взірців старого письма. Всі підручники можна відшукати в наукових бібліотеках.

Коли би ви займалися палєоґрафією, треба подбати ще про деяке знання, а саме: з архивістики — відомості про самі архіви, їх історію й уладження; з дипльоматики — про ґенезу документів, їх поділ і назви, орґанізацію канцелярій, із яких документи виходять, саму будову документу, що дуже улегшить користання архівним матеріялом. Треба заглянути й до хронольоґії та ґенеальоґії. Перша — це наука про міряння часу. Доки людство дійшло до найновішого, тепер загально вживаного, калєндаря, існувало немало старших. Побіжно з історії, наприклад, ви вже знаєте про існування римського (час числився від заложення Риму), грецького (числення по олімпіядам), нашого давнього калєндаря (юліянського; час числився від початку світа), григоріянського (поправленого юліянського) й т. п. Рік у нас в давнину починався від вересня, а роки числилися по індиктам. Треба вміти розвязувати дати в документах. Ґенеальоґія це наука про походження родів і родоводи (панівної верстви, шляхти, міщанства). Ще конечне знання історичної ґеоґрафії, але гадаємо, що краєзнавець має з нею достаточне ознайомлення.

Добуття елєментарнішого знання з цих галузей історичної науки не вимагає великого накладу праці й часу, зате улегшує студії, ведені в архіві.

Краєзнавець, як би він досконало і всестороннє не знав теперішности свого краю, всеж не буде мати повного знання, коли поза обсягом його лишиться минуле краю. Теперішнє є дальшим розвитком минулого, минуле є основою теперішнього. Для докладного і правильного зрозуміння теперішнього, треба мати перед очима його минуле. Історія, побут, духова й матеріяльна культура, мистецтво, суспільний і державний лад, право, етноґрафія, антропольоґія, ґеоґрафія краю й ін., дальше природа, клімат, фльора, фавна, терен і ін., як діяльні фактори, — все це, як рясне зерно, можна вигрібувати з архівів. Архіви — невичерпане джерело для науки краєзнавства.

В цім значення архівів для краєзнавства.

З огляду на велику важливість архівів для нації і страшне занедбання під цим оглядом у нас задля неусвідомлення народніх мас і навіть інтеліґентної верстви, можна дозволити собі поставити до читачів таке „pium desiderium“, щоби позмозі рятували занедбані чи загрожені архіварії, збираючи й надсилаючи їх до наших наукових інституцій чи архівів.

Додана до цеї статті ілюстрація належить до Архіву Їх Ексцелєнції Митрополита Львівського й Галицького. Архів застерігає собі право репродукції.

Ярослав Рудницький

Про місцеву назву Семигинів

Назва села Семигинів (урядове: Siemiginów)[1]) у Стрийщині в сьогоднішньому станиславівському воєвідстві в Галичині, важка до вияснення, коли до неї підходити із описового, сьогочасного становища. Це тим більше, що немає в топономастичному українському, чи взагалі словянському, назовництві подібних місцевих назов і немає тим самим із чим її порівняти. Історичні записи тієї назви теж нічого не кажуть, бо вони — наприклад, de Syemygynow, 1472 A.G.Z.[2]) XIX, 542; 1491 A.G.Z., XVIII, 306; in villa Szyemygynow, 1501, A.G.Z., XVIII, 544; versus Szemygynow, 1534, A.G.Z., XIX, 590, і ін. — вказують тільки на те, що ця назва продовж століть не підпала ніяким формальним перемінам.

Народні пояснення цеї назви такі: За татарських нападів на село „що семий гинув" у боротьбі з ними. Інший знову переказ подає, що в часі татарських нападів у селі найшовся такий добрий лучник-стрілець, що вбивав на дуже далеку віддаль, „що семого татарина". Отже, тому, що кожний „семий із татарського загону гинув" у тому місці, тому й село прозвали Семигинів[3]). Та ці пояснення, хоч які дотепні, не видержують критики, коли взяти під увагу словотворчу будову цеї назви.

Наросток -ів (*-овъ), що його можемо без труду виділити в назві Семигинів, вказує на те, що її треба лучити, як тип із такими топографічними назвами, як, наприклад: Львів, Харків, Станиславів, Болехів і ін. Такі назви признано у словянській ономастиці[4]) (з деякими влучними застереженнями[5])) за присвійні (посесивні) назви. Вони вказують здебільшого на закладчика або власника оселі, отже: кн. Льва, (якогось невідомого ближче) Харка, Станислава, Болеха й ін. Так само місцева назва Семигинів вказувала б на те, що місцевина, означена нею, належала колись до людини із прізвищем Семигин, отже, що ця місцева назва належить до присвійного типу назов.

Тільки ж залічивши відіменну місцеву назву до присвійного типу, ми ще не вияснили її зовсім. Треба ще розвязати особову назву, що находиться у пні місцевої назви, т. зн., вияснити щодо значення й походження особову назву Семигин.

З уваги на формальну будову особова назва Семигин це складене слово із двох членів: Семи- й -гин. Щодо члену гин, то він звязаний формально та значенево з дієслівним коренем, що нахо-

---

[1]) Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, T. X. (1889), 548. стор.

[2]) Akta grodzkie i ziemskie.. Archiwum ł. zw. Bernardyńskiego we Lwowie.

[3]) Із власних записів у терені влітку 1937. р.

[4]) Fr. Miklosich: Die Bildung der slavishcen Personen und Ortsnamen (1860–74). Передрук: Гайдельберґ, 1927. T. Wojciechowski: Chrobacja, Rozbiór, starożytności słowiańskich, I, Kraków, 1873; Fr. Bujak: Studia nad osadnictwem Małopolski. Rozpr. Wydz. Hist.-filozof. Ak. Um., XLVII, 1905 і ін.

[5]) W. Taszycki: Rzekomo dzierżawcze nazwy miejscowe. Znaczenie przyrostków *-ów, -owa, owo* oraz *-in, -ina, -ino*. Język Polski, XXII (1937), 104–111. стор..

диться у таких словах, як українські: г и н у т и, польські: g i n ą ć московські: г и н у т ь, стцсл.: [illegible] й ін.[1])

Не такий ясний перший член: с е м и та його значеневий звязок із словом -г и н. Щоби це збагнути, треба порівняти його з іншими українськими, чи взагалі словянськими особовими назвами, де виступає цей член. Тут у допомогу приходять такі назви, що їх можемо відтворити із наших прізвищ[2]), як С е м и к р а с (прізвище: С е м и к р а с и ч, Жер.[3]), III, 178), С е м и р а д (прізвище: С е м и р а д с ь к и й Жер., IV, 117), С е м и р - С е м и м и р (прізвище: С м и р е н к о) й ін. й такі, що їх можемо відтворити з місцевих назов, наприклад: С е м и г о с т (білоруська місцева назва: С є м і г о с ц і ч и) й ін. Ці назви вказували б на те, що слово с е м и- можна лучити з числівником с і м, с е м и (7), що виступає в першій частині таких складених слів, як с е м и р а м е н н и й, с е м и к у т н и к, с е м и б і ч н и й, с е м и с т і н н и й і ін.

Коли порівняти такі старо-польські особові ймення, як S i e m o w i t, S i e m o m y s ł, (Siemimysł), S i e m i r a d, S i e m i s ł a w ін.[4]) чи їх українські відповідники в роді С і м о в и т (прізвище: С і м о в и ч), то вийде ясне, що першу частину цих назов треба вязати з коренем, що тепер в українському слові с і м я, с і м є в и й. Чергування цього кореня в теперішній українській літературній мові с і м я: с е м я с і м є в и й: с е м є в и й вказує на те, що й згадані вгорі назви С е м и р а д, С е м и м и р, С е м и г о с т, могли виступати й у формі С і м и р а д, С і м и м и р, С і м и г о с т, хоч така до сьогодні в українській мові не вдержалася.

Все ж таке зіставлення назов каже виразно в я з а т и к о р і н ь у н а з в а х т и п у С е м о в и т, С е м и р а д: С і м и р а д[5]) і ін. п е р в і с н о н е з ч и с л і в н и к о м с і м: с е м и (7), а л е з і м е н н и к о м с е м я: с і м я. З цим теж іменником треба звязувати перший член особової назви С е м и г и н, що находиться в місцевій назві С е м и г и н і в.

Коли ж іде про значеневу сторону назви С е м и г и н і в чи інших угорі наведених назов, то тут тільки приблизно можна подати, що вона могла вперше відноситися до „людини, якій вигинула сімя", так як назви С і м о м и с л, до людини, що думає, „дбає про семю", С е м и с л а в до „людини, що славна (наприклад великою) семєю", С е м и м и р до „людини, що славна з мирного, сімєвого життя" й ін.

⁂

Збираючи в висновки все вгорі сказане, треба ствердити, що місцева назва С е м и г и н і в у Стрийщині це:

1. в і д о с о б о в а н а з в а п р и с в і й н о г о т и п у,

---

[1]) E. B e r n e k e r: Slavisches etymologisches Wörterbuch, Гайдельберґ, 1908—13, 235—6 стор.

[2]) Пор. Яр. Р у д н и ц ь к и й: Чому Ярослав Галицький названий »Осмомислом«?. Життя і Знання, X, (1937), 278—9. стор.

[3]) Жерела до історії України-Руси, видає Археоґрафічна Комісія Н. Т. Ш. у Львові, т. III., 1903.

[4]) W. T a r z y c k i: Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Polska Ak. Um., Краків, 1925, 94—95. стор.

[5]) Вагання типу: Семимисл: Семомисл і ін. вияснює проф. Ташицький; op. cit. 31. стор. й д.

2. її пень творить складена особова назва Семигин, що має в першій частині корінь сем (я), у другій гин (-ути) й визначала колись у давнину „людину, що їй вигинула семя"; ця назва стоїть у споріднені з такими словянськими особовими назвами, як Сімовит, Семигост, Семирад, Семимир і ін., і сягає до дуже глибокої (передісторичної) старовини своїм походженням.

3. людова етимольоґія цеї назви „що семий гинув" це пізніш дороблене пояснення до готової вже назви; воно спирається на звуковій подібності: Семигинів: семий гинув...

Павло Дяків

Церква Чесного Хреста в Тернополі

(Історичні фраґменти).

У західній стороні міста, на горбку, над ставом, пишається прекрасна своїм положенням та й гордовитим виглядом колишньої фортеці церква Воздвиження Чесного Хреста, загально в Тернополі також церквою надставною звана.

Церква ця — як каже традиція — найстарша з усіх трьох церков Тернополя. Перші історичні відомості про неї маємо у грамоті кн. Констянтина Острожського з 3. IX. 1570. р., в якій князь, обдаровуючи українських міщан великими маєтками, призначеними на ведення шпиталя й і.[1]) згадує також і про церкву Чесного Хреста та надає братчикам церкви Різдва Христового (т. зв. середньої) право піклуватися рівнож і справами надставної церкви. Сьогоднішній вигляд церкви Чесного Хреста — не первісний; первісною залишилась тільки середня частина сьогоднішньої церкви, — продовж століть церкву поширювано, добудовувано й т. д.

І так, наприклад, вежу (спереду), що була колись рівночасно і дзвінницею, добудовано в 1627. р. Свідчить про це напис, уміщений над входовими дверми (від заходу) до церкви. Напис цей тепер уже зовсім майже нечиткий; знищено його остаточно підчас світової війни крісовими стрілами, так, що сьогодні з великим трудом можна відчитати тільки поодинокі слова, згл. букви. Напис зроблений у камінній плиті. Читаємо там, що цю вежу-дзвінницю побудовано за панування в місті Томи Замойського та його подруги Катерини[2]), за єпископа Єремії Тисаровського, 1627. р., місяця липня, 28. дня.

З інших свідоцтв середнєвічча про церкву Чесного Хреста відмітити належить нотатку у дневнику з подорожі Ульрика Вердума з 1671. р.; між іншими тодішніми важнішими будівлями Тернополя згадує він „муровану церкву над ставом, а при ній священика Евстахія, що мешкає в домі, побудованому біля церкви".

---

[1]) З цих фондів повстало 1884. р. сьогоднішнє »Заведення ім. кн. Констянтина Острожського« в Тернополі, що є власником 236-ти морґів поля й величавого будинку, побудованого 1886. р. при вулиці кн. Острожського.

[2]) Мова тут про Катерину з Острожських (ducissa de Ostrog), яка — як відомо — внесла Тернопіль як придане Томі Замойському, що після Остріжських став цим способом власником Тернополя.

Короткі відомості про нашу церкву дає нам рівнож „Інвентар міста Тернополя", списаний 15. III. 1672. р. У списку будівель при Львівській вул. зареєстрована там „з каміння мурована церква над ставом, що стоїть недалеко львівської „брами".

З важніших памяток старини в самій церкві маємо палітурки (оправа) напрестолього Євангелія, яке й тепер ще прикрашує престіл. Є це зроблена у сріблі плоскорізьба, що містить посередині образ Розпяття Христа, а довкруги нього різьби св. Тайн. Ліворуч від Розпяття йдуть згори вниз плоскорізьби: Єлеопомазання, св. Евхаристії, Миропомазання, а праворуч: Супружества (Женитви — як написано під різьбою), Священства, Покути; внизу, у стіп Розпяття, находиться плоскорізьба св. Крещення.

Вид на Тернопіль. — Фото Р. Миколаєвич.

Дальше, внизу йде напис на двох срібних табличках. Там сказано, що ці палітурки для напрестольного Євангелія при церкві Воздвиження Чесного Хреста справлено за священника Николая та що „в ліпоту облече (зн. прикрасив) сіє Євангеліє року 1650., місяця червня, 29. дня, Іоан, тернопільський золотник". Палітурки ці заслугують на увагу не тільки як наша старовинна річ узагалі; важні вони ще й тим, що цю роботу виконав тернопільський ремісник, виконав її прекрасно, так, що роботи цеї не повстидався би певно ніодин із сьогочасних золотників.

В церкві Чесного Хреста є також чудотворна ікона (образ) Пречистої Діви, стверджена грамотою єпископа Атаназія Шептицького, виданою в Уневі 25. лютого 1730. р. В декреті цьому сказано, що єпископ „одержав реляцію від славетного пана Василя Маркевича, міщанина тернопільського, що з очей Пречистої Діви на цьому образі точилися сльози". У Тернопіль вислано окремих духовних комісарів для перевірки справи. Вони справдили, що ікона й у домі В. Маркевича й у цер-

кві, куди Маркевич цю ікону подарував, кілька разів прослезилася. Засягнувши опінії також від людей, „в малярском куншті совершенних" наказав єпископ цю ікону, прославлену чудом, виставити на почесному місці в церкві Чесного Хреста. Грамоту цю відновив окремим письмом єпископ Лев Шептицький 1777. р., а відтак митрополити: Григорій Яхимович в 1844. р. та Сильвестер Сембратович у 1896. р. Ікону цю мав постійно у своїй опіці тернопільський шевський цех (званий у давнині „бутарським" цехом), тому, що ікона ця вперше прославилася чудом у хаті шевця Василя Маркевича.

Не від речі буде тут ще згадати, що з колишнім оборонним характером надставної церкви, з одної сторони, та з назвою окремої полоси тернопільських піль т. зв. „бакаїхою" — із другої — вяжеться історичний переказ, ще донедавна доволі живий між тернопільським міщанством. Переказ цей походить із часів Дорошенка, коли то Турки на основі бучацької умови з 1672. р. зайняли були Камянець Поділь-

Церква Чесного Хреста в Тернополі.
Фото Р. Миколаєвич.

ський і Поділля та держали його у своїй владі через 27 літ, до 1699. р. Татарські й турецькі напади були тоді дуже частим явищем і тернопільські міщани жили в постійній поготівлі і тривозі, щоби на час заховати свої дорібки у підземних льохах та хідниках, що були побудовані майже попід цілим тодішнім містом[3]).

Згаданий вище переказ оповідає якраз про один такий напад татар на Тернопіль... Була тиха, серпнева ніч. Життя в місті затихло зовсім, тільки на міських укріпленнях-валах час-до-часу перекликуються вартові. Старому дякові надставної церкви Йосипові не спиться чомусь. Він вийшов зі своєї хатини-дяківки, обійшов її кругом, глянув на спокійне плесо води у ставі, підійшов до церкви і спинився біля вежі-дзвінниці. Постояв хвилину, аж ось причулося йому десь далеко наче

[3]) Ці підземні хідники заховались і досі. Продовж століть будова їх — само собою — збутвіла й тепер нема року, щоби тут то там не провалювалась поверхня вулиць глибоко вниз.

іржання коня. Став наслухувати уважніше, знову нічого не чути. Йосип підійшов вище на церковний цвинтар, пристанув і впялив свої старечі, але ще бистрі, очі у темряву ночі, в напрямку на південь, відкіля причувся був йому невиразний гомін. Шибнула думка, чи це не загін татарський підкрадається під місто. Тепер уже про сон він і не думав. Вернувся в хату, взяв ключі й вийшов на церковну вежу. Вдивившися крізь віконце в далечінь, доглянув він, як на південному узгір'ї стали зарисовуватися перед його очима якісь невиразні білі, а дальше темні, плями на полях; вони наче ворушились; Йосип чув наче відгуки якихось голосів. Це підсилило його здогади. Йому треба рішитися на щось. Він приступив до малої гарматки-гаківниці, оглянув її, найшов кулі, взяв пороху, кресало й губку та ще раз глянув у віконце. В сутінках ночі тепер уже добре побачив він білі шатра, а кругом них вози, коні й людей. Тепер він уже не надумувався довго. Присунув гарматку до вікна, всипав пороху, вложив кулю і, спрямувавши зір на узгіря, почав наставляти. Незабаром гукнув вистріл, а вслід за ним піднявся на узгір'ї страшний крик. Йосип вистрілив ще вдруге й утретє. З далеких піль на півдні став доходити виразний гомін людей, скрипіт возів — татари стали з'їзджати у протилежну від міста долину. На відгук стрілів заворушилися вартові на замку й на міських валах, збудилося місто; все заметушилося, готовлячись до оборони. Але татари цим разом не показалися. Вранці вийшли люди поза укріплення міста, подались на узгіря, але по татарах і слід загинув. На стернях, столочених кінськими копитами найдено тільки тапчан, що стікав кровю. Біля тапчана лежали на землі пірвані внутренності провідника загону Бакая, що готовив напад на Тернопіль. Як виявилося пізніше — татари забрали останки покаліченого тіла Бакая зі собою. Місто зажило знову на деякий час спокійнішим життям.

Полосу тернопільських піль, що йдуть від надставної церкви на південь, у напрямку березівського гостинця, називають і досі „Бакаїхою''.

Р. Ґеник-Березовський і М. Стефаник

Похоронні вірування та звичаї в Березові Нижнім коломийського повіту

„Життя красне, а смерть страшна. Як би то її „замовити'' — як би то поворожити, щоби вона минула нас, щоби собі пішла геть, десь у дебри, де кури недопівають, де пси не догавкують, де люди не доходять'' — так оповідають нижнівські про свої похорони та про ті ознаки, по яких можна певно пізнати, що прийде до когось у гості смерть.

Як ворон зрана здіймається понад хати й жалібно крякає в леті — то хтось на цім „хіторі'' має вмерти, а як летить вже зполудня, то щось із худобини „бризне'', а всетаки він кряче на чиюсь смерть. Або, коли присниться, що вириваєте собі зуб і кров тече, то хтось із рідних переставиться на той світ, а як не тече, то з дальших. Так само, як сниться, що бжоли рояться, то хтось із хати „вироїться'', або, як пес виє — мусить бути мертвець у цій хаті або в сусідській. Пси чують

смерть півро́ком або й роком наперед, хиба, що „вють д'горі", то тоді вже не буде мерця, але зате буде вогонь або війна. Також смерть віщує ще й зазуля. Як закукає коло хати, то таки ще цього року хтось минеться.

Коли вже хтось має вмирати й нема на те ради, то тоді треба дати в руки воскову свячену великодню свічку, аби душа виділа, куди має виходити з тіла. А, як би він таки довго мучився й не міг умерти, то треба його забрати з подушок і покласти на верету або на якусь іншу тканину, але власного, господарського виробу, бо, не дай Боже, покласти його на „кramену"; тоді його скін ще довший і тяжчий. При

Похорони в Тереблі на Закарпатті.

тім, як конає чоловік, не можна плакати, бо його душу завертається з дороги. Хиба аж як вмре й лежить „наряджений", тоді вже можна.

Наряджується мерця так: його миють, убирають, а відтак кладуть на ослонах посеред хати, го́ловами до образів. Миють звичайно добрі сусіди, але відважніші, такі що не бояться, що вже неодного обмили. Чоловіки — чоловіка, а жінки — жінку. Малу дитину миє мама сама, бо так уже годиться. Цею водою добре покропити тарганів і всяку нечисть. Вона від цього зараз гине. Але це вже мало хто робить.

Убирають умерло́го у святочну одежу: старших — як до церкви, а хлопців і дівчат — як до шлюбу. Чоловікам дають білу льняну сорочку, заперізують поясом — пошляхоцьки, бо в селі багато шляхти; ноги давніше обвивали білими платками, а тепер взувають на них нові черевики. На голову дають чоловікам і парубкам сиву баранкову шапку, а як вкладають умерлого до домовини, то її знімають із ґолови

і всувають йому під паху, мовляв: перед Божим судом не годиться стати в шапці. Жінок ще стрійніше вбирають — головно дівчат, так, що вони лежать наряджені, як до шлюбу. Розплітають їм коси, вбирають у бинди (стяжки), а навколо голови дають вінок із квітів, а багатішим замість вінка дають чулок (діядему) — дорогої роботи. І вона лежить наряджена, як молода до шлюбу. Малу дитину обвивають цілу вінком. Вінки плетуть дівчатам їх посестри, а дитині — звичайно сама мама.

В го́ловах над мерцем кладуть образ святий, хрест, а коло нього дві свічки.

В той час, як мертвець лежить, зеркало має бути обернене склом до стіни, бо кажуть, що мерці показуються в нім і відти кличуть за собою до гробу. В хаті має бути спокійно, не можна стукати, а як хтось має щось сказати, то най говорить тільки шепотом. Дівчата, як їм хтось із рідних пімре, розплітають свої коси й так ходять, аж доки його не поховають; аж тоді їх, таки ще на могилі, заплетуть і вони підуть додому вже в косах. Так само, доки господар лежить у хаті, то його волами не можна робити. Вони його повезуть на могилу ще як свого пана, а як вернуться то вже будуть належати до нового.

Тіло помершого годиться відвідати, тому відвідують його цілими громадами. Одні приходять, другі відходять, а декотрі таки перебувають цілу ніч. Входять мовчки, не кажуть „Славайсу", — як то велить звичай в інший час. Засвічують свої свічки, що з ними прийшли „до тіла", клякають та й говорять „Отченаш" за душу покійника. Відходять також мовчки, без „будьте здорові".

Строга жалоба і плачі тривають тільки доти, доки тіла не заберуть із хати, а вже потім плакати не можна, бо душа топиться у сльозах.

Буває й таке, що вже перед похороном не слідно жалоби, а молодь бавиться; але це лише тоді, як умре вже хтось дуже старий, або мала дитина, або такий, за ким великого смутку в хаті нема.

Забав коло мерця є кілька. Найбільше бавляться „грушки". Скручують ручник, комусь із хлопців (або й дівчатам) завязують очі та бють по плечах (по потилиці), а він віргадує, хто вдарив. Коли відгадає, то на його місце йде той, що бив, а коли ні, то дальше вгадує. Бавляться ще „в огарка". Запалюють тріску й подають її з рук до рук. Коли комусь згасне в руках, то він має цілувати всіх тих, що бавляться. Подібно бавляться й „гусака". Один каже: „Я печу гусака", а другий питає: „Коли сі впече"? — „Тоді, коли масть потече". — „А масть коли потече"? — „Тоді, коли Анна поцілує Вася в лице". — Тоді та дівчина має поцілувати того хлопця, що його імя названо.

Плачок ніколи не наймають. Голосять за помершими жінки та дівки з родини. Чоловіки ні, — хиба вже дуже-дуже старі, що вже їм ніхто не подивується, ані за зле не візьме й то лише тоді, як умре їм останній або дуже дорогий син. Плачуть багато, як „наряджають на лаву", як вкладають до трунви та як спускають до гробу. Найбільше тоді, як складають до трунви. Тоді вже не звичайний плач. Тоді над умерлим „приповідають та приказують" „до скла́ду та прикладу". То вже останнє слово, мами над дитиною, сестри над братом, доньки над татом. В той час годиться плакати, хоч би й не хотілося, навіть за мачухою або за нелюбом.

Діти, як пращаються з мерцем, то своїх родичів цілують у руку, а старші в голову.

Чоловік, як пращає свою жінку, то, коли хоче ще раз оженитися, повинен її розщіпкати. Так само жінка розвязує „бинду" чоловікові, аби її світ не був завязаний. Тепер це мало роблять, бо встидаються, хиба жінки крадькома.

Як виносять трунву надвір, то зараз за нею родині (головно жінкам) не можна виходити, бо той, що скоро вибіжить, скоро вмре. Треба подивитися на трунву через вікно, аби довго не банувати за помершим і аби скоріше його забути. А те все, що було під мерцем, треба винести чимскоріше надвір, аби мерця скоро не було в хаті, а хату позамітати, щоби вимести біду з хати.

Коли виносять господаря чи господиню з їх власної хати, то стукають трунвою до порога й до одвірків. Вони так пращаються зі своєю хатою.

Колись небіщиків везли на цвинтар тільки волами, запряженими в сани, як літом, так зимою, а тепер це роблять вже рідше, хиба хтось вімре зі знатніших ґаздів, бо бідніших везуть вже й возом і не волами, а кіньми. На саму могилу виносять. Несуть найближчі — сини, зяті й такі, що з небіщиком і за життя у злагоді жили. Вони так віддають йому останній „гонор".

Коли вже спустять домовину до гробу, то люди кидають по грудці землі, бо годиться померщого похоронити, а близьким із його родини незамітно сиплять за обшивку трохи персти, щоби вони в тугу не вдавалися та й щоби скоро забули. Жінки за той час заплетуть дівчат і вертаються всі разом на „о б і д з а д у ш у".

На ніч, по похороні, кладеться на вікно колач і чарку горілки, а коло цього засвічують свічку, аби вона горіла цілу ніч, бо душа має прийти з того світу й пошукати колача й горілки, а вранці, хто перший прийде до хати, дістане цей колач і цю горілку.

Поминки, „обіди" роблять за душу ще в сорок день і в рік по смерті. Це називається „с о р о к д е н ь в і д д а в а т и" або „р і к в і д д а в а т и". Давно обіди робили завсіди на гробі покійника. Виносили їду й напиток, застелювали гріб скатертю, відмовляли за душу молитви („Отченаші"), а відтак сідали при гробі, кушали к о л е в а і споживали, що Бог дав, та й згадували небіщика добрим словом. А тепер роблять це вже рідко. Більше просять до хати, як до гробу, а як кого просять до гробу, то тільки бідних, бо багатіші на гріб вже стидаються йти.

Колево — це пшениця з медом. Її несуть у мисці до церкви й вона стоїть там на столику через цілу відправу (бо поминок не можна справляти без відправи). А як скінчиться відправа, то на „вічная память" підносять миску з колевом кілька разів угору й воно тоді вже готове, щоби його кушати перед обідом. Перший має покушати священик, хоч би він і не йшов на гріб чи до хати на „обід".

Як вмре звичайний чоловік, то веремя того року погідне, а як вмре опир, — то падуть дощі безперестанку, холодно і зривається вихора. Щоби дощі перестали падати й щоби не було холодно, треба піти на гріб опира, відкопати домовину, утяти йому голову й покласти її в ногах; тоді вже мусить випогодитися. Оповідають старі люди, що од-

ного року була велика слота і град зчаста набігав; тоді, одної ночі пішли на цвинтар і відкопали гріб опира. Але тої ночі не застали його там, аж на другу ніч. Він лежав боком і тримав під пахою кусень леду, а цей лід, то на те, щоби дощ і град на світі падав. Тоді відтяли йому голову, поклали її йому в ногах і дощі перестали падати. Щоби не було слоти, треба посипати трунву опира „тростючим" маком, ще таки на похороні, а він не зможе вже вийти із трунви ніколи й не буде шкодити людям. („Тростючий" мак це самосівний мак. При дозріванні його головки тріскають, а з них висіваються зеренця; ці зеренця називають „тростючим" маком. Згідно з народніми віруваннями він береже перед опирями й усякими відьмами).

Найсумніше виглядають гроби самовбивників та „страччіт" (тих дітей, що їх мами потратили або неживих породили). Їх ховають без священника й без процесії. За них не можна Служби Божої наймати, ані навіть молитися, бо Бог молитви не прийме. Їх могилки — з малими хрестиками — находяться в самому кутику або й за окопами цвинтаря.

Похоронні звичаї були колись багаті й дуже величаві, але тепер про них люди помалу забувають. Багато вже з них забулося. А з того, що ще лишилося, таки на наших очах багацько „закидають", а впроваджують на їх місце нові звичаї. Чим новіші звичаї, тим бідніші й поганіші. Це й нічого дивного, бо все життя цеї мальовничої гуцульсько-шляхотської вітки нашого народу бідніє і тратить свою первісну красу.

Н о в и н и

Спір за Татри. Серед компетентних польських кругів уже довший час ведеться завзятий спір за будучність Татр. По одній стороні стоять прихильники зберігання природи, по другій — прихильники туристичних інвестицій у Татрах. Перші хотіли би вчинити із Татр величавий Народній Парк із численними резерватами, в яких не було би сліду людської цивілізації, де краса гір зберігалася б у її первісному виді, де взагалі можна б переховувати первісність природи диких гір на те, щоби її могли оглядати й подивляти наступні покоління. Тимчасом прихильники інвестицій займили зовсім інше становище. Вони кажуть, що Татри — це власність цілого народу й тому повинні бути доступні для всіх. Сьогодні в цілій Европі туристика прибирає зовсім іншу форму. Людина, що цілий рік працює, не може коротких хвилин відпочинку присвячувати татерницькій акробатиці, а проте й вона хоче пізнати красу гір і запізнатися з її властивостями. Адже, Альпи можна звиджувати сьогодні в міському одягу та на високих обцасах. Треба забудувати Татри гостинницями, ресторанами; треба промостити вигідні автостради, линвові та теренові залізнички. Щойно по таких туристичних інвестиціях можна повести пропаґанду туристики у краї, можна рекламувати Татри заграницею й можна з'єднати собі заграничну туристику, яка принесе країві не лиш господарські користі, але й нематеріяльні — на полі заграничної пропаґанди. Наразі щастя сприяє цій другій стороні. Народній Парк остає дотепер у сфері чистих ідей. Одна із трьох прекрасних долин у Татрах — Галя Ґонсєнніцова вже споганена залізничкою й будівлями на Каспровому. Верх засмічений, а внизу — погане тарахкотіння мотору. Тепер прийшла черга на долину Морського Ока, а незабаром прийде — на долину Пяти Польських Ставів. Так залізничка на Каспровий стала неначе раком, що ширить знищення на цілому терені високих Татр. У звязку з цим

енерґійно протестують прихильники зберігання природи; ректор, проф. д-р В. Шафер зголосив димісію із становища делеґата Міністества В. Р. і О. П. до справ Зберігання Природи. Говорять про демонстраційну резиґнацію цілої Державної Ради Зберігання Природи.

Місцевості, яких краєвид заслуговує на зберігання. Станиславівський воєвода Паславський устійнив, що місцевості, до яких мають застосувати окремі будівельні приписи та яких краєвид заслуговує на зберігання, — такі: в коломийському повіті громади: Космач; у косівському повіті: Гринява, Ясенів Горішній, Косів, Кути, Соколівка, Жабє та із громади Кути Старі: Білоберізка, Розтоки, Рожен Малий, Рожен Великий, а із громади Пістинь: Брустури, Пістинь, Прокурава й Шешори; в надвірнянському повіті громади: Делятин, Яблониця, Яремче, Надвірна, Ланчин, Микуличин, Пнів, Пороги, Ворохта та Зелена; із громади Ослави Білі: Ослави Білі, Ослави Чорні, Заріче над Прутом; із громади Росільна: Космач, Кривець, Росільна; із громади Солотвина: Бабче, Манява, Маркова, Солотвина, Заріче; із громади Старуня: Гвіздь і Молотьків; у стрийському повіті: із громади Моршин: Моршин. У цих місцевостях компетентна влада може відмовити дозволу на будову, перебудову або зміну будинків, якщо ці роботи спричинили би опоганення краєвиду, а якщо можна б ці будови чи зміни перевести, оминаючи опоганення вибором іншого місця, іншим оформленням будинку чи його частин.

Нове коло Ліґи Зберігання Природи повстало у Станиславові. Як довідуємося, з українців увійшли туди проф. Володимир Бриґідер і проф. Петро Ростинський.

Сліди нашої старовини. При археольоґічних працях у середнєвічному замку Витовта в Городні відкопали візантійську церкву, замок із XI. століття з часів князів варяго-русичів, і пізнішу замкову церкву з XIV. століття. На глибині 4—7 метрів натрапили на деревяні наверствування, в яких можна відрізнити (в горішніх верствах) останки литовського замку з XIII.—XIV. століття, що попереджував мурований замок князя Витовта, а в нижчих верствах рештки городу варяго-русичів з XI.—XII. століття. Найшли там також зерна пшениці, жита, вівса, гороху й конопель, також кості домашніх звірят та різні предмети щоденного вжитку.

Пасажирський рух на вузькорейкових лісних залізничках. У станиславівському воєвідському уряді відбулася нарада у справі урухомлення пасажирського руху в зимовому сезоні на лісних залізничках у Східніх Карпатах. На нараді обговорено справу розкладів їзди, складу залізничих таборів і продовження шляхів до залізничих станцій нормальних ліній у Надвірній і Ворохті. Устійнено також речинці пасажирського руху (половина грудня) й висоту оплат. На лісній залізничці Брошнів-Осмолода табор для перевозу осіб складатиметься з воза для патнадцяти осіб, двох ваґонів по тридцять місць і двох моторових дрезин, на пять осіб кожна. Кошт переїзду— 3.40 зл. в одну сторону; для туристів 50% знижки. На залізничці Вигода-Свіча особовий рух відбуватиметься тільки двома моторовими дрезинами — на двадцять і на шість осіб. Кошт переїзду 0.14 зл. від особи за один кільометер. Рух буде відкритий від 15. грудня. На залізниці Ворохта-Форещенка, що буде відкрита від 19. грудня, на перевозовий табор припадатиме критий віз на тридцятьпять осіб і моторова дрезина на шість осіб, а пізніше ще й моторова дрезина на двадцять осіб. Справу продовження залізнички до станції в Ворохті наразі відложили. Рішили ще урухомити лісну залізничку Надвірна-Рафайлова, з неозначеним покищо пасажирським табором.

Погані залізничі получення. Польські туристичні круги нарікають на лихі залізничі получення Львова з деякими місцевостями лещетарських теренів. Добре получення

має Львів тільки зі Славськом. Зі Львова можна їхати туди або вечором, у передсвяточні дні, моторівкою (відізд 17.22, приїзд до Лавочного 19.52, з поворотом — відізд 17.36, приїзд до Львова 19.45), або приспішеним поїздом, що в неділі та свята відїздить зі Львова 6.40, а приїздить до Лавочного 9.59; цей поїзд вертається з Лавочного цього самого дня. Відізд 17.46, приїзд до Львова 21.26. Якщо б львівський лещетар хотів вибратися до Сянок, мусів би виїздити одного дня в 14.40, і щойно по пяти годинах їзди, на вечір, приїхав би на місце. Там мав би заледве пів дня часу, бо вже в 14.30 мусів би відїздити і знову аж увечорі був би у Львові. Ще гірші получення має Львів із Ворохтою.

Дозвіл фотоґрафувати. Станиславівський воєвода дозволив фотоґрафувати у пограничній смузі, але на фотоґрафування військових, залізничих, почтових і взагалі державних обєктів (якщо б зайшла конечна потреба цього) треба мати окремий дозвіл від староства.

Новий захист для туристів біля Добушанки. Добушанка це найдикіший і найгарніший верх Ґорґанів. Малий, получений із гаївкою захист, що находився там, був замалий, а остаточно його зліквідували, бо терени на південь від Добушанки признали мисливським резерватом. Новий захист будують по північній стороні верху Добушанки, в долині ріки Ільми. В листопаді ц. р. мали цей захист покрити дахом.

Нова устава про мінеральні води і продукти живців має незабаром появитися. Опрацьовує її Департамент Служби Здоровя при Міністерстві Суспільної Опіки в порозумінні з Союзом Польських Живців. Устава ця, як кажуть, має на меті: 1) зменшити імпорт заграничних мінеральних вод і продуктів, 2) збільшити консумцію краєвих і їх експорт, 3) знищити нездорову конкуренцію деяких малих псевдо-живців, що не відповідають елементарним вимогам гігієни й лікування, а продають свої лихі й експериментально непровірені вироби (часто під фантастичними назвами) — за добрі.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ

Заголовну карту та зміст річника 1937, що займають вісім сторінок цього числа, належить виймити і при оправі річника дати на самому переді книги.

Цим числом закінчили ми перший рік праці. Українське краєзнавство одержало журнал, що його перший річник становить велику, багато ілюстровану й дбайливо видану книгу, повз якої майбутній дослідник не зможе пройти мовчки. Сторінки цеї книги виповнені працями людей, яких уже самі прізвища — це запорука високої вартости цих праць. Але важніше те, що всі ми разом — і ті, що писали, й ті, що передплачували й читали, — дали вимовний і живий доказ, що цікавимося тим, чим у першу чергу повинні цікавитися — землею наших батьків. Бо господар, що не цікавиться своїм господарством, помалу перестає бути його господарем!

Тому всіх Вп. Передплатників просимо не тільки відновити передплату на черговий 1938. р., але і придбати журналові нових передплатників, бо в таких тяжких умовинах, як цього року, журнал дальше не зможе появлятися. Хай кожний приєднає журналові бодай одного нового передплатника, хай кожний провірить, чи самий вирівняв усі залеглості за 1937. рік, і хай з новим роком кожний відновить передплату на 1938. рік.

Передплата: для краю, Австрії, Чехословаччини й Румунії 6 зл. річно, 3.50 піврічно.
Число розрахункового переказу 256.
Ціна примірника 0.75 зл. Для інших країв — 2 ам. дол. річно, 1.20 дол. піврічно.
Адреса редакції й адміністрації: Львів, Чарнецького 26.
Видавець: Микола Кулицький. Відповідальний редактор: Михайло Таранько.
Друкарня Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.